

ERDEI ÁRPÁD

A büntető eljárásjog tudománya és az eljárás képe

A *büntetőeljárás*t több hatás formálja, amelyek kisebb-nagyobb mértékben járulnak hozzá az eljárást egy adott időben meghatározó, vagy legalábbis jellemző vonások alakulásához. Legyen szó bármely kor bármilyen rendszerű büntetőeljárásról, a fő jellegzetességei mellett (amelyek éppen annak a rendszerét, ha úgy tesszük, az eljárási *modellt* határozzák meg) jó néhány, csak rá jellemző vonás ismerhető fel benne. Meglehető, az eljárás rendszerét a szakirodalom hagyományosan a jogelvek által meghatározott felépítésének fogja fel, s azonos rendszerbe csak a fő vonásaiban azonos eljárások tartozhatnak, a részletekben számos eltérés mutatkozhat közöttük.

Egy adott jogrendszeren belül a büntetőeljárás mindenkori képét a *büntető eljárásjog* határozza meg, ami viszont a jogalkotó felfogásának felel meg. A jogalkotás folyamatában tétéles jogi rendelkezéssé válnak az eljárás felépítésére, működésére és szereplőinek jogi helyzetére vonatkozó elképzelések, kifejezések egyben a mindezek háttérben meghúzódó eljárásfilozófiát is.

Egyszerűsítve – s ezért szükségképpen némileg pontatlanul, ám lényegre törően – azt mondhatjuk, hogy az eljárás olyan, amilyennek a jogalkotó megálmodja. Látni való azonban, hogy a jogalkotói „álmodozást” a valóság nem támogatja: annak a társadalmi környezetnek az igényei, amelyben tevékenykedik, behatárolják a jogalkotó szabadságát. Ebben a dolgozatban róluk nem esik szó, mert jórészt kívül esnek a büntető eljárásjog tudományának közvetlen érdeklődési körén. Azon *belülről* is csupán illusztrációként említek meg egyetlen, a szabad jogalkotói álmodozást akadályozó és a jog belső logikájából adódó tény.

Amikor a jogalkotó egy eljárási intézményt fel kíván venni annak eszköztárába, tudnia kell, hogy ezzel csökken a következő választásának szabadságfoka, és minden újabb választás tovább szűkíti a játéktérét. Ha pedig két különböző megoldás előnyös vonásait kívánja vegyíteni, azt kell tapasztalnia, hogy ez csak kompromisszumok elfogadásával sikerülhet. Ennyit a jogalkotói álmodozás szabadságáról. Szabad, vagy kevésbé az, a büntetőeljárás *legközvetlenebb* alakítója mégis a jogalkotás.

A büntető eljárásjog a konkrét büntetőügyekben történő alkalmazása folytán érvényesül, amiben az eljárási *hatóságoké* a döntő szerep. Ezek működése folyamán alakul ki a jogalkalmazói gyakorlat, amely valamelyest árnyalhatja az eljárás jog-

alkotó által felrajzolt képét, de az erre való képesség nem azonos minden eljárási hatóságnál.

A nyomozás hatóság gyakorlata nemigen alakíthatja az eljárás arculatát. A nyomozás ügyési felügyeletének jellemzője, hogy nem enged eltérést az eljárásjog szabályaitól – mármint attól, ahogyan ezeket az ügyész értelmezi. Az ügyési gyakorlat szabadsága valamivel nagyobb, ám azt főként a „felülről” érkező normatív utasítások, állásfoglalások és más belső *instrukciók* alakítják. Mivel pedig ezen eljárási hatóságok tevékenységének *eljárásszerűségéről* a bíróság az ügyben kritikát mondhat, gyakorlatuk az eljárás *előkészítő szakaszának* (a nyomozásnak és az ügyési fázisnak a) képeire lehet – nem túlságosan erős – befolyással. Jelentős viszont a bírói gyakorlat hatása, noha annak is vannak korlátai.

A bíróság működését természetesen ugyancsak a tételes jog irányítja, ennek az alkalmazása azonban elképzelhetetlen *jogértelmezés* nélkül. A bírói gyakorlat által megteremtett egységes jogértelmezés a jogalkalmazás egységességének a feltétele.

Jelentőségénél fogva a bírói gyakorlat – noha ebben a dolgozatban *mellékszereplő* – megérdemel néhány rövid megjegyzést. Az első annak megállapítása, hogy az eljárást közvetetten érinti, tartalmilag ugyanis az *eljárásjogra* vonatkozik. Ezt viszont egészében és részleteiben is *jogalkotói aktusnak* kell vagy kellene létrehoznia. Ha a jog valamit nem rendez, a jogalkotó mulasztásait a gyakorlat elvben nem pótolhatja (ám olykor megteszi).

A második megjegyzés az eljárásjogi rendelkezések olykor előforduló, eltérő értelmezést engedő, félreérthető vagy félremagyarázható voltával kapcsolatos. A helyesnek vélt értelmezést a *bírói gyakorlat* alakítja ki, ám ez némelykor maga is félreértések forrása lehet. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gyakorlat olykor – átélve az értelmezés határait – normát alkot. E nemkívánatos jelenség kizárására éppúgy nincs abszolút biztos módszer, mint ahogyan a jogszabályi rendelkezés egyértelműségét sem lehet garantálni.

A harmadik megjegyzés rövidke: a joggyakorlat egységét az írott jog önmaga nem garantálja.

Különös módon a joggyakorlat egységének kialakulását a saját fejlődésétől várjuk. Szerencsére itt nem a münchenhauseni megoldásról van szó. A Legfelsőbb Bíróság egyik feladata a bírósági jogalkalmazás egységének megteremtése, amit egyebek között a jogegységi határozatok meghozatalával teljesít.

A büntetőeljárás alakításának van még egy további tényezője, legalábbis azokban a jogrendszerekben, amelyekben az ehhez szükséges intézmény, a *normakontrollt* gyakorló *alkotmánybíróság* működik. *Hans Kelsen* szerint az alkotmány-

bíróság „negatív jogalkotó”, s mint ilyen, a büntető eljárásjog valamely rendelkezését megsemmisítve alakítja (teszi alkotmányossá) a jogalkotó „művét”.¹

Az eljárást alakító említett három tényező közül az utóbbi kettő egyebek között abban tér el az elsőtől, hogy a jogalkotás után fejthetik ki a hatásukat.

Közvetve alakító tényező

Az eljárás alakító tényezői közül utolsóként a jogtudományt említem. Ennek hatása – az előbbiektől eltérően – mindig közvetett. Igaz, a jog tanait rendes körülmények között a jogalkotó, a jogalkalmazó és az Alkotmánybíróság is felhasználja, így a közvetett hatás lehet igen erős, ám olykor egyáltalán nem érvényesül.

A jogalkotás nemegyszer tudatosan fordul szembe a jogtudományban ismert tételekkel, nyilván azért, mert szerinte azok nem szolgálják a politika által kitűzött jogalkotási célokat. Ehhez megvan a hatalma. Amint azonban *René David* rámutat, bár a jogszabályok a törvényhozó egy tollvonására megváltozhatnak, fennmaradnak más elemek, amelyeket – minthogy szorosan kapcsolódnak civilizációnkhoz és az emberi gondolkodáshoz – nem lehet önkényesen megváltoztatni.² A jogi tanok egy részét ilyen elemnek tartom: ezeket figyelmen kívül hagyni lehet, de valószínűleg nem érdemes. A jogalkotói hatalom óriási ugyan, de a jog ismerete nélkül (s itt a jog nem a tételes jogot jelenti, hanem annál többet) nem sok jót terem. Kár, hogy ezt a jogszabályok előkészítői és a jogalkotói hatalom gyakorlói olykor szeretik figyelmen kívül hagyni.

A jogalkalmazói gyakorlatról ugyancsak elmondható, hogy néha szembefordul a tudománnyal.

Előfordult, hogy a bírói gyakorlat a büntetőeljárás törvény bizonyos, erre lehetőséget nyújtó rendelkezéseit kihasználva és a jogtudomány évszázados tanításával (továbbá az addig egységes gyakorlattal ugyancsak) szakítva jelentősen „egyszerűsítette” a másodfokú eljárást. Arra is volt példa, hogy egy jogegységi határozatban a büntetőjogi dogmatikára alapított kifinomult érvelés vezetett eljárási alapelvet sértő jogértelmezéshez. Megjegyzem, mindkét eset végeredménye alkotmányossági szempontból kifogásolható volt. Az elsőben az Alkotmánybíróság alkotmányellenességet állapított meg. A másodikban a jogalkotó avatkozott közbe: a kérdéses rendelkezést módosította.³

1 A büntetőeljárás képére annak is van hatása, ha valamely megtámadott rendelkezés alkotmányellenességét az Alkotmánybíróság nem állapítja meg: ezzel mintegy kőbe vési azt. Ez természetesen nem érinti a jogalkotó ama jogát, hogy a kérdéses rendelkezést maga helyezze hatályon kívül.

2 René David: A jelenkor nagy jogrendszerei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 25. o.

3 Aki e nem éppen szívetitő beszámoló helytállóságát szeretné ellenőrizni, könnyűszerrel megteheti. Ehhez csupán a 19/1999. (VI. 25.) AB határozatot kell elolvasnia, illetve a kóros elmeállapotú terhelt ügyében kö-

Ami pedig az alkotmánybíróági határozatok és a jogtudomány kapcsolatát illeti, a magyar tapasztalat igen érdekes. A részletek mellőzésével e *helyütt* mindössze arra mutatok rá, hogy a normakontroll körében az Alkotmánybíróság szükségképpen kénytelen támaszkodni a vizsgált norma hovatartozásának megfelelő jogági (például a büntető eljárásjog) tudományra. Az alkotmányosság megítélése azonban lehetetlen az alkotmányjog tudományának felhasználása nélkül, s ennek tétélei nyilvánvalóan más fényben mutatják a szakjogágak normáit, mint saját tudományuk.⁴

Kényszerpálya

E dolgozat fő témájaként a büntető eljárásjog tudományának tárgyalását választottam. Annak ellenére, hogy az eljárást formáló hatását csak a másik három tényező közvetítésével képes kifejezni, jelentősége nem marad el azokétól. Míg azonban a büntető eljárásjog szakirodalmában mind a jogalkotásról, mind pedig a jogalkalmazói gyakorlatról megszámlálhatatlan mennyiségű oldalon értekeznek a szerzők, az Alkotmánybíróság döntéseivel pedig szinte saját tudomány foglalkozik, a büntető eljárásjog tudományának háttérszerep jut. A művelői pedig – bár a gyarapodásához hozzájárulnak – tárgyalandó témának nem tekintik. Azzal, hogy az eljárást alakító tényezők közé soroltam, én magam kényszerpályára kerültem: kísérletet kell tennem legalább egyes vonásainak tárgyalására.

A szakirodalomban számos megállapítás olvasható arról, hogy a büntető eljárásjog *tudománya* miként vélekedik egyik vagy másik intézményről, ám ezt rendszerint nem előzi meg annak kifejtése, miben is áll ez a tudomány.

E megállapítást nem kritikának, még kevésbé szemrehányásnak szánom. A jogal elméleti vagy gyakorlati szinten foglalkozók a jogtudomány fogalmának tárgyalását nyugodt szívvel mellőzhetik. A hétköznapi ismeretek ugyanis elegendők annak belátáshoz, hogy e tudomány a jogra vonatkozó különböző tanokat és elveket, az összefüggések feltárását és ezek magyarázatát csakúgy magában foglalja, mint a tétéles jog tárgyalását.

Ugyanígy belátható, hogy a tudomány nem lehet rejtőzködő természetű. Mindannak, ami beletartozik, meg kell jelennie a nyilvánosság előtt, s annak ítéletére bízándó. A közlés szóbeli előadás vagy írásbeli munka egyaránt lehet, ám az utób-

telező védői közreműködéséről szóló Be.rendelkezést kell szemügyre vennie [az 1998. évi LXXXVIII. törvény 45. §, amely a Be. 223. §-át egy (2) bekezdéssel egészítette ki].

4 Jó példa erre a törvényességi óvás megsemmisítése. A büntető eljárásjog művelői nem találtak benne különösebb kifogásolnivalót, ám az alkotmányossági vizsgán okkal bukott el.

biak többekhez eljuthatnak, és tovább megmaradnak, mint az elröppenő szó. S legyen bár a legnagyobb elgondolások kincsestára, az íróasztal fiókjában maradó munka nem gyarapítja a tudományt.

A jogelméletnek a jogtudományra vonatkozó megállapításai is mintha falba ütköznének a beláthatóság határához érve, nem nagyon mennek nála tovább. Némely szerzők szükségesnek tartják ugyan, hogy a jogelméletet megkülönböztessék a jogtudománytól, vagy éppen arra mutassanak rá, hogy nincs minőségi különbség a kettő között, mégsem bocsátkoznak a jogtudomány fogalmának meghatározására irányuló kísérletekbe. Azt viszont fontosnak vélik, hogy a szakjogági tudományokat szorosan összekapcsolják a tételes joggal⁵, és megállapítsák, helyesebb, ha nem egyetlen jogtudományról, hanem *jogtudományokról* beszélünk.

A büntető eljárásjog tudományának sem lehet többre szüksége, mint a jogelméletnek. Erre tekintettel ismét kritikai él nélkül állapítom meg, hogy a tankönyvek is érthetőnek tekintik a tudomány fogalmát. A büntető eljárásjog tudományáról szóló részekben általában azt mutatják be, hogy az egymás után következő időszakokban mely szerzők milyen módon járultak hozzá annak fejlődéséhez. Rendszerint arra is utalnak, hogy a korábbi és a későbbi szerzők munkáiban miben fedezhetjük fel a folyamatosságot.⁶

E hagyomány feljogosít bizonyos nehézségek elkerülésére: ha nem próbálkozom a jogtudományra vonatkozó – nem éppen kimunkált – tanok adaptálásával, nem érhet szemrehányás. Ennek tudatában a többé-kevésbé definiálatlan büntető eljárásjog tudományát érintő néhány kijelentést megkockáztathatónak vélek.

A büntető eljárásjog tudományát nemcsak definiálni, hanem körülírni is nehéz. Azal kapcsolatban is több a kérdés, mint a válasz, hogy miből is derül ki e tudomány meghatározott problémákra vonatkozó álláspontja. Kétségbevonhatatlanul tudományos munkák szerzői is gyakran egyéni, mások által nem támogatott, vagy kifejezetten elutasított nézeteket vallanak, ezért bizonyosra vehető, hogy a „tudomány álláspontja” rendszerint nem több mint a rá hivatkozó vélekedése annak mibenlétéről. Ezzel azonban nem szeretném azt a benyomást kelteni, hogy az ilyen hivatkozás hiteltelen.

5 Érdemes ebből a szempontból Horváth Barna *Bevezetés a jogtudományba* című, 1932-ben megjelent munkáját összevetni az 52 évvel későbbi, Szabó Imre által írt azonos című tananyaggal. Okulással szolgálhat. Megjegyzem, Horváth Barna hangsúlyozandónak tartotta, hogy a különböző jogágak tudományának a felosztási elve ugyanaz, mint a joganyagé, amelyre vonatkoznak, ennek megfelelően e szakjogági tudományok nem tudományelméleti szempontok szerint különböznek egymástól. Szilágyi Péter *Jogi alaptan* című, 2006-ban megjelent tankönyve sem igazít jobban el, mint az előbbiek, bár a részletekben figyelemre méltó megállapításokat tesz.

6 Angyal Pál viszont a tankönyvében azt írja, hogy a büntető eljárásjog tudománya azoknak a tételes jogi és gyakorlatias, szorosan elméleti és a jövő fejlődését irányító szabályoknak megfelelő rendszerben való feldolgozása, amelyek a büntetőeljárást érdeklik. Ez után ő is a történeti áttekintést végzi el.

Hiteltelenségről csak akkor lehet szó, ha a hivatkozásnak nincs alapja, vagyis az állítólagos álláspont ismeretlen. Ilyenkor a tudománytól idegen *szélhámoskodással* van dolgunk, ami előfordulhat ugyan, de nem érdemes rá sok szót vesztegetni. Mindenesetre a tudományt tisztelő szerzők, ha nem közkeletű vagy sokak által vallott nézetre hivatkoznak, ezt valamilyen nyelvi eszközzel jelezni szokták.⁷

Evidencia, hogy valamely eredeti elgondolás már az első közzétételével az eljárásjog tudományának részévé válik, és annak akkor is része marad, ha később többen lesznek, akik elutasítják, mint ahányan támogatják. A szerzőknek a legnagyobb csalódást valószínűleg az okozza, ha elgondolásaikat mások említés nélkül hagyják. Kérdés azonban, hogy gondolatainknak a tudományhoz tartozó volta ilyenkor tagadható-e. A saját válaszom nemleges.

A tankönyvek dicsérete

A büntető eljárásjog tudományának a megismeréséhez a kiindulást tankönyvekben érdemes keresni: bennük rendszerint megtalálhatók azok az alapvető ismeretek, amelyek nélkül sem a tételes jog, sem a rá vonatkozó tanítások nem érthetők meg. Tájékoztatnak azokról a legfontosabb elméleti és gyakorlati problémákról is, amelyeket az eljárásjog tudománya feltár és megoldani törekszik. Mindemellett a tankönyvek forgatásakor bizonyos óvatosságra van szükség, az irántuk érzett bizalom nem lehet vak.

Először is jó emlékezni arra, hogy az ideális tankönyvtől elvárható követelményeket nem mindig teljesítik, nemegyszer a szerzők ilyen irányú igyekezete is hiányzik. Vannak, akik – különböző okok miatt – nem kívánnak többet megvalósítani, mint a tételes jog rendelkezéseinek az ismertetését és összefüggéseik megvilágítását. Ennek megfelelően a büntető eljárásjog tudományából kizárólag a feltétlenül szükséges elemeket építik be a tankönyvükbe. Mások nem fukarkodnak a tudományos magyarázatokkal, ám azokban főleg saját nézeteiket osztják meg az olvasóval, az uralkodó vagy általában vallott felfogástól pedig elszakadnak. Az előbbre nincs mit mondanom, az utóbbira azonban van megjegyzésem.

A tankönyv szolgálhat arra, hogy szerzője a saját nézeteit, a tárgyára – a jelen esetben a büntető eljárásjogra – vonatkozó tanításait összefoglalja, s ha ezzel együtt az általában ismert tanok is helyet kapnak a munkában, törekvései helyeselhetők. Valóban, az ilyen tankönyvek az ismereteken kívül gondolkodásmódot és szemléletet is

⁷ A protokoll szinte lekottázza, mikor, milyen kifejezéssel érzékeltethető valamely nézet elfogadottsága. Íme, néhány példa: „egyes vélemények szerint”; „ismeretes olyan nézet”; „sokak szerint”; „XY véleménye szerint”; „az általános felfogás szerint”. A lehetséges megoldások száma a végtelenhez közelít.

közvetítenek, ami legalább olyan fontos, mint a tényszerű ismeretközlés. A tankönyv azonban sajátosan *alázatos műfaj*, és a szerzőjének arra is gondot kell fordítania, hogy a sajátjától eltérő nézetek befogadásához szükséges nyitottságot is tanítsa.

A műfaj másik, és alázatot követelő sajátossága, hogy a szerzőnek ajánlatos jól megfontolnia, a tárgyalt kérdések milyen terjedelmű és mélységű vizsgálatába bocsátkozhat, mert egyfelől nem veszélyeztetheti a munka *tanító* célját, másfelől a tudományos pontosságból nem tehet elfogadhatatlan engedelményeket. E kényes egyensúly megteremtése olykor lemondást követel tőle: a tankönyvben nem tárgyalhat teljes mélységben olyan kérdéseket, amelyekről van mondanivalója, de kívül esnek az elsajátítandó ismeretek körén. A magyar büntető eljárásjog legjobb tankönyvei megfelelnek e műfaji követelménynek. Egyebek között ennek tulajdonítható, hogy a tételes jog változásai folytán szükségképpen bekövetkező „avulás” ellenére kortalanok maradnak, és a későbbi generációk is bátran támaszkodhatnak rájuk.

Arisztokráciaellenesség

A büntető eljárásjog tudománya azokban a szellemi alkotásokban ölt testet, amelyek büntető eljárásjogi és büntetőeljárás kérdéseket, vagy ilyeneket *is*, tárgyalnak. Előfordulhat például, hogy valamely, nem büntetőeljárás tárgyú munka fő témája szempontjából *másodlagos* elemek az eljárásjogászok számára *elsőleges* jelentőségűek. A tudomány nem lehet arisztokratikus: részének kell elismernie mindazon szellemi termékeket, amelyek saját területére vonatkoztathatók. Ebből következően sem a büntető eljárásjog tudományát, sem más tudományokat nem lehet átléphetetlen határok közé szorítani.

A tudomány még abban sem lehet arisztokratikus, hogy megtagadja az olyan műveknek a tudományhoz tartozó voltát, amelyek akár a bennük megörökített gondolatok, akár pedig a kifejezés minőségében elmaradnak a kívánatos színvonalról. Ez természetesen nem jelenti, hogy tilos minőségük alapján különbséget tenni a tudomány területére tartozó produktumok között, és azt sem, hogy minden közzétett, akár áltudományos, netán badar gondolatnak is kijár a tudomány iránti *tisztelet*. A *tudományos értékű* és csupán a tudományhoz tartozó kérdésekkel foglalkozó munkák megkülönböztetendők egymástól.⁸

⁸ Az 1960-as évek elején az egyik jogi folyóiratban megjelent egy büntető eljárásjogi tárgyú dolgozat, amely tartalmilag a legudvariasabban is csak dilettáns próbálkozásnak volt minősíthető. Nemsokára azonban elmélyült tanulmányok jelentek meg, amelyek a provokatív dolgozat tévedéseit korrekt érveléssel rendre kimutatták. Eltűnődhetünk, hogy a gondolkodást elindító mű része-e a büntető eljárásjog tudományának. Annyiban bizonyosan igenlő a válasz, hogy annak a területére esik.

A büntető eljárásjog tudományának területére eső szellemi termékek közé egyaránt tartozhat elméleti és gyakorlati szemléletű munka, a rövid cikktől a terjedelmes monográfiáig, vagy a kézikönyvtől az esszéig terjedő skálán. A megszokott tudományos műfajoktól való eltérés, a szokatlan tárgyalási mód sem zárhat ki egy-egy művet a tudományból, mint ahogyan az eredeti gondolatok hiánya sem. A gyakran emlegetett „a tudományt előrevivő” jelző viszonylagos értékű: aránylag kevés munka nyit új távlatokat, többségük inkább összegez.

Egy megjegyzés erejéig kitérek az elméleti és gyakorlati jellegű munkák között a „tudományosságukra” alapított különbségtétel ugyancsak viszonylagos volta. Nem látom be annak a felfogásnak az igazát, miszerint a gyakorlati munkák „nem tudományosak”. Úgy vélem, hogy a háttérben az elmélet és gyakorlat képtelenül merev elválasztása áll. Ez figyelmen kívül hagyja azt aényt, hogy a jog gyakorlata csak kellő elméleti megalapozottsággal lehet megfelelő, és minden elméleti jogi mű – ha többszörös áttételeken keresztül is, de – gyakorlati célt szolgál, és hasznosságában leli meg az értelmét.

Visszajutottam tehát a *tudományos érték* kérdéséhez, aminek a megállapításához nem állnak rendelkezésre megbízható ismervek. Valószínű azonban, hogy közöttük szerepet kellene kapnia az elgondolások helyességének is, ám ennek az ismerveit ugyancsak nehéz megragadni. A gyakorlati munkák értékelésekor viszonylag könnyű az állítások ténybeli igazoltságát és az elméleti megalapozottságot érdemként emlegetni, ám az utóbbival tere nyílik a megalapozó elmélet helyességét érintő kérdéseknek. Mint említettem, jóval több kérdés tehető fel, mint amennyire meggyőző válaszaink vannak.

Az elméleti munkák tudományos értékét ugyancsak nehéz megítélni. Az új megállapításokhoz vezető *kreativitás* rendszerint pozitív vonásnak minősül egy-egy munka értékelésekor, de korántsem bizonyos, hogy helyesen. Tapasztalható, hogy a kreativitás olykor csupán már jól ismert dolgok újbóli kimondásához vezet, vagyis addig be nem járt, némelykor egyszerűbb, máskor kacskaringósabb úton érkezik ugyanoda, ahová mások már eljutottak. Mégsem hiszem, hogy az ilyen művektől megtagadható a tudományosság elismerése: az új érvelés megerősítheti a korábbi megállapításokat. Ez még az egzakt tudományok esetében sem haszontalan. A jogtudományban viszont bizonyosan nem ártalmas, ha abból indulunk ki, hogy valódi kreativitásról nem lehet szó lapos igazságok új érvekkel történő alátámasztása esetében.

Ugyancsak tünődésre ad okot, hogy mi a tudományos helyzete az úgynevezett „leíró” munkáknak. Ezek rögzítik, mi van a jogban, s ha itt megállnak, talán nem mondanak sokat. Mégis, az ilyen mű szerzője, ha nem von is le az adott helyzeten túlmutató következtetéseket, rávilágíthat összefüggésekre, netán ellentmondások-

ra, megjelölhet hasonlóságokat és különbségeket. Mindez már a kreativitás közei szomszédja. Ha pedig az a kíváncsi, hogy a tudományos mű a jogtudomány és a jog fejlődése irányába mutasson, azokat építse, érdemes arra gondolni, hogy az ehhez szükséges kreativitás nehezen érvényesül a már meglévő tudásanyag alapos ismerete és szükséges mértékű felidézése nélkül. Gyanúm szerint a *tiszta* kreativitás a jogtudományban ugyanazt a képtelenséget jelenti, mint amikor valaki erkélyek és tornyok építésébe akar kezdeni egy tervekben sem létező házban. (Az előbbi hasonlatot folytatva megjegyzem, hogy a büntető eljárásjog tudományának egésze bizonyosan épít, de a művelője nem mindig városépítő. Olykor még házat sem emel, hanem egy kisebb vagy nagyobb épületrészt, némelykor egyetlen ornamentumot tesz hozzá a mások által emelt épülethez, gyakrabban az alapokat erősíti. Gondolhat nagyot és kicsinyt.)

Idők és módszerek

Amint magáról a büntető eljárásjog tudományáról kevés mondanivalója van a tankönyvirodalomnak, ugyanúgy szűkszavú annak módszereit illetően is. A módszertani kérdéseket magam sem szeretném részletesebben tárgyalni, sajnos azonban pusztá érintésük sem lehet igazán rövid.

A büntető eljárásjog tudományának módszereiről szólva általában a történeti, összehasonlító és dogmatikai módszereket szokás említeni. Ezekről, de az empirikus módszerről is inkább egy-egy konkrét munkaként vagy kutatásként, mintsem a büntető eljárásjog tudományának általános módszereként esik szó.

Ákár említik a szerzők a történeti módszert, akár nem, az ilyen vizsgálódások nem jelentéktelen helyet foglalnak el a szakirodalomban. A tankönyvek – mint már említettem – a tudomány és az eljárás történeti fejlődését bemutatva vizsgálják rá, hogy az eljárás milyen előzményektől és milyen tudományos nézetek hatására jutott el a mai formához. A monografikus irodalomban pedig megszokott, hogy a szerzők a témájuk tárgyalását a történeti előzmények és a fejlődés szükségesnek vélt mértékű összefoglalójával vezetik be. Míg e tárgyalási módokat nem helytelenítem, hangsúlyozom, hogy a fejlődés menet egyszerű bemutatása vagy az események kronológiai rögzítése – felfogásom szerint – nem jelenti a történeti módszer alkalmazását.

A jogtörténet tudományából a büntető eljárásjog tudománya bátran meríthet, és ez különösen az intézménytörténeti vizsgálódások szempontjából bizonyulhat hasznosnak. Az átvett megállapítások azonban nem pótolják a szigorú értelemben vett büntető eljárásjogi szempontú elemzést. A történeti vizsgálódás hasznát az el-

járásjog tudományában az adhatja, hogy bizonyos, az előzmények kialakulásában szerepet játszó tények feltáráásával érthetőbbé válik az egy-egy intézmény megteremtéséhez vezető elképzelések összefüggése. Ezzel együtt az is feltárul, hogy az adott eljárási rendszerben miért érvényesülnek olykor sok évszázados elvek vagy elgondolások, amelyekhez – bár részben már meghaladottakká váltak – senki nem kíván hozzányúlni.

Az összehasonlító módszer alkalmazását illetően ugyancsak regisztrálhatunk bizonyos félreértéseket. Ezek eloszlataához célszerű távolabbról kiindulni.

Az összehasonlítás az emberi gondolkodás egyik alapművelete, ami a legegyszerűbb kijelentéseink hátterében is jelen van. Nem túlzás, hogy nélküle a gondolkodás elképzelhetetlen. Az összehasonlítás az intellektuális tevékenység részeként annyira természetes, hogy műveletei nem tudatosulnak. Éppen emiatt nagy jelentőségű az összehasonlító tudományok megjelenése.

Az összehasonlítást módszerként kezelve egy-egy tudományban addig ismeretlen tények megállapítására kerülhet sor, a tanulmányozott jelenségek addig fel nem tárt összefüggései válhatnak láthatóvá és egyben érthetővé. Az összehasonlítás azonban a tudományos gondolkodásban az összehasonlító tudományok kifejlődése előtt is jelen volt, legfeljebb az alkalmazói nem rendszerbe foglalt szabályokat követve éltek vele.

Azt, hogy kinek a nevéhez fűződik az összehasonlító tudományok alapjainak a lerakása, valószínűleg nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani. Tény, hogy rohamos fejlődésük a XIX. század első felében bontakozott ki. A talán első, valódi összehasonlító munka hosszú időn át észrevétlenül maradt. *Sir William Jones*, egy Kalkuttában működő bíró, 1786-ban határozott rokonságot mutatott ki a szanszkrit, görög és néhány modern nyelv között, s ebből közös eredetükre következtetett. Felfedezése évtizedekre homályba merült, mígnem a XIX. század elejének nyelvészei igazolták az állításait.

Az összehasonlító jog ugyancsak a XIX. század terméke, függetlenül attól, hogy a jogok összehasonlítását a jogtudomány ennél már jóval korábban alkalmazta. Van, aki már *Arisztotelésznek* az athéni alkotmányról írt munkájában felfedezi a kezdeteket, mások *Jean Bodint*, még többen *Montesquieu-t* vélik az első komparatistának. Gyanítom, hogy az érintettek ezt soha nem gondolták volna magukról.

Az összehasonlító jogról szóló eszmefuttatást a jog-összehasonlítással történő, zavart okozó összekeverése indokolja, minthogy ilyesmivel az eljárásjog tudományában nemritkán találkozunk.

Maga az összehasonlító jog egyike az elméleti jogtudományoknak. A meghatározó sajátossága az, hogy a jog működésének törvényszerűségeit a jogrendszernek az összehasonlító tudományok elveinek megfelelő tanulmányozásával igyek-

szik feltárni. A jogágak, köztük a büntető eljárásjog saját tudományában az összehasonlító jog bevált eszközeinek a megfelelő használata jelenti az összehasonlító módszer alkalmazását. Nem ritka viszont, hogy a szerzők mindössze párhuzamos leírást adnak a különböző jogrendszerek azonos elnevezésű intézményeiről, a lehetséges következtetések levonását az olvasóra bízva.⁹

Az egyszerű szembeállítás természetesen nem teljesen haszontalan. Az összehasonlító módszerről viszont csak akkor lehet szó, ha a megfelelően kiválasztott közös fogalom, elv vagy követelmény kritériumként történő alkalmazása az összehasonlítás alapja.

Jóllehet, korábban az itt tárgyalandónak ítélt módszerek említésekor az utolsó helyet kapta, most térek rá az empirikus módszert érintő megjegyzéseimre. Ennek oka az a sajátos kapcsolat, amely – legalábbis a magyar büntetőeljárás szakirodalomban – egy időben az összehasonlító módszer alkalmazásával összekötötte. Ez az időszak nagyjából az 1970-es évek közepétől mintegy tíz-tizenkét éven át tartott.

Akkoriban a szerzők egy része szívesen támasztotta alá elgondolásait a bűnügyi statisztikából megállapítható adatokkal, továbbá olyan ténykutatásokkal, amelyek a számokon túl is bepillantást engedtek a büntetőeljárás világába. Némi irigységgel jegyzem meg, hogy akkortájt a kutatók bizonyára könnyebben jutottak kutatási támogatáshoz, mint napjainkban, ha a tényfelmérésekre is futotta. Az empirikus módszer hívei mindenképpen többet költenek, mint azok, akik megelőlegeznek a másodlagos kutatásokkal is: a szakirodalom feldolgozása jóval kevesebbe kerül. Kétségtelen hátránya viszont, hogy mások munkáinak olvasása kevésbé inspirálja az új elgondolásokat, mint a frissiben feltárt új tények.

A lényeg mindenesetre az, hogy az említett időszak kedvezett az empirikus módszer alkalmazásának, és voltak, akik éltek a lehetőséggel. Amikor pedig az előbbiekben tárgyalt jogösszevetést is kötelességszerűen végrehajtották, úgy szólván magától értődően próbálták a megjelenített, főképpen szocialista országok statisztikai adatait ugyancsak bemutatni. Ezt nem könnyítette meg, hogy eme országok egy része nem szívesen hozta nyilvánosságra a bűnügyi statisztikai adatokat – talán mert nem igazolták a tanítást, miszerint a szocializmus építésének előrehaladásával a bűnözés egyre jobban csökken. A titkolódzásban a Német Demokratikus Köztársaság és maga a Szovjetunió járt az élen. Az utóbbi egyébként az 1970-es évek végére – az erről szóló *kijelentések* szerint – már befejezte a szocializmus építését, és a kommunizmus elérésén munkálkodott, de a bűnözés csökkenését nem volt oka bejelenteni.

⁹ Az összehasonlító jog művelői nem lelkesednek az „egymás mellé állítás” (*juxtaposition*) módszeréért, némelyek kifejezetten lenéző tónusban említik. Valószínűleg úgy vélik, ez önmagában csupán felszíni és látszólagos hasonlatosságok vagy különbségek feltárásával járhat, s a lényegről nem sokat mond. Van benne valami.

Dogmatikus felfogás

Utóljára maradt a klasszikusnak számító dogmatika tárgyalása, amelyről a büntető eljárásjogi tankönyvek ugyancsak keveset mondanak. A dolog különösen a büntetőjoggal történető összevetésben szembeszökő, mert annak dogmatikáját a tudománya rendkívül pontosan kidolgozta. Valószínű, hogy az eljárásjogi dogmatika relatív elhanyagolása azzal áll összefüggésben, hogy e jogág késői fejleményként szakadt el a büntető anyagi jogtól, s míg annak része volt, nálánál – afféle másodszülöttként – kisebb figyelemben részesült. Az önállósulás sem hozta magával olyan alapvető eljárási tantételek és dogmatikai rendszer kifejlődését, mint amilyenek a büntetőjog tudományát uralják.

Mindez nem jelenti azt, hogy az „együttélés” idején nem alakultak ki az eljárásjogra vonatkozó tantételek és dogmatika. Arról lehet szó, hogy a büntetőjog kiszolgálására hivatottnak tekintett eljárásjog tudományának művelői egyszerűen elfogadták ezt a szerepet, annál inkább, mert ekkor még a mai „szakma szerinti” elkülönülés ismeretlen volt. Így az eljárásjogi dogmatika fejlesztésén kisebb lelkesedéssel munkálkodtak. Ezzel együtt is mód volt azonban arra, hogy az eljárásjogalkotás bizonyos, a tudományban kidolgozott elveket és elgondolásokat irányadóknak tekintsen, és az eljárási szabályokat ezek szellemében alakítsa ki. Az eljárásjog tudományának a hozzájárulása az 1896. évi eljárási kódexhez például igen jelentős volt.

Mivel a büntetőjogi dogmatika az írott joghoz kötött, a kifejlődését a büntetőjog tudományában a kodifikációhoz kapcsolják. Ennek fényében az említetteken túl nehezen talállok további magyarázatot arra, hogy a XIX. század eljárásjogi kodifikációs munkálatai miért nem hoztak magukkal a büntetőjogéhoz hasonló dogmatikai fejlettséget.

A jogdogmatika a tételes jogot tanulmányozva feltárja az általa alkalmazott fogalmak tartalmát, továbbá ezek kapcsolatait. Tulajdonképpen zárt fogalmi és logikai rendszerben vizsgálja a hatályos jogot, és megállapítja, mennyiben felel meg az elvi és fogalmi tisztaság, valamint az ellentmondás-mentesség követelményeinek. A dogmatika e jelen idejű szemlélete egyben a saját korlátja is: megállapításai érvényüket veszíthetik, amikor a jog megváltozik. Bár igaz, hogy az új tételes jog új dogmatika kidolgozását kényszerítheti ki, a dogmatika is korlátozhatja a jogalkotói szabadságot. Amikor ugyanis a jogalkotás bizonyos elveket továbbra is követni szándékozik, a dogmatika mutatja meg, hogy a tervezett új szabályozás milyen utakon járhat, s milyen megoldásokat jobb mellőznie.

Az előbbieken alapján belátható, hogy a törvényt módosítást meg kell előznie egyfajta „a priori” dogmatikai vizsgálatnak, ha a jogalkotó továbbra is ellentmondás-

mentes szabályozást kíván fenntartani, aminek a jelentőségét felesleges bizonygatni. Mivel ez a követelmény új törvény megalkotásakor sem hagyható figyelmen kívül, a dogmatika elhanyagolása ilyenkor is káros. Ebben a helyzetben azonban az előző törvényre épített dogmatika bizonyosan újragondolásra szorul, attól függetlenül, hogy a korábbi eljárási elvek vagy bizonyos intézmények tovább élnek.

A büntető eljárásjog dogmatikája lehet ugyan kevésbé kidolgozott, mint a büntetőjogé, a fontosságának tagadása mégis hiba lenne. Ezzel ritkán találkozunk, annál inkább érzékelhető viszont iránta bizonyos jogalkotói és jogalkalmazói ellenszenv. Szép számmal akadnak példák a dogmatikailag kifogásolható törvénymódosításra, de persze olyan bírósági határozatokban sincs hiány, amelyek a dogmatika elutasításáról, netán az ismeretének a hiányáról tanúskodnak.

A jogtudományban alkalmazott módszerekről valószínűleg önálló monográfiákat lehetne írni, ám a gondolat mintha nem csábítaná a szerzőket. Tartózkodásukat megértem. Belátom ugyanis, hogy e témák tárgyalása nem *jelentéktelen* erőfeszítésekre kerül; a jelző inkább a potenciális olvasók érdeklődésének leírására alkalmas. Az a terjedelem, amelyet rászántam, talán mégis szükséges volt. A büntető eljárásjog tudományának az eljárás képét befolyásoló tényezőkön keresztül érvényesülő hatásához érdemes tudni, hogy a tanainak kialakításában milyen módszereknek lehet szerepük.

Hatalom és szírének

A megelőző fejtegetésekben – reményeim szerint – érzékeltettem, hogy mind a jogalkotásnak, mind pedig a jogalkalmazói gyakorlatnak szüksége van a tudomány szolgálataira, bár ez amúgy is evidencia. Hasonlóképpen nyilvánvaló, hogy a jelzett kapcsolat kétirányú utca: mind a jogalkotás, mind a gyakorlat a tudomány vizsgálati tárgya is, miáltal hozzájárulnak a tudomány fejlődéséhez.

Ez a kettős kötődés bizonyos veszéllyel jár. A veszélyeztetés ugyancsak kölcsönös, és nehéz eldönteni, melyik oldalról erőteljesebb.

Bár a tudomány az alapvető jogi fogalmak kidolgozásával, ezek összefüggéseinek feltárásával, a különböző jogintézmények működési szabályszerűségeinek feltárásával mindkét területen figyelembe veendő megállapításokra jut, sem a jogalkotó, sem pedig a jogalkalmazó munkáját nem veszi át, és működési területüket még részben sem sajátítja ki. Ennek ellenére, ha tévutakra lép, a jogalkotóra és a jogalkalmazóra egyaránt hátrányos befolyást gyakorolhat, függetlenül attól, hogy sem helyes, sem pedig téves tételeit vagy tanait nem kötelesek követni.

Elismerhető viszont, hogy tudomány és áltudomány között olykor nehéz különbséget tenni, márpedig aki az utóbbira hagyatkozik, semmi jóra nem számíthat. Az

ügynevezett „tudomány” a büntetőeljárás alakító tényezőként is vezetett már káros következményre, és nem feltétlenül csak a régmúltban.¹⁰

A tudomány ereje nagy, de mindig kisebb, mint a *hatalomé*. Utóbbinak ugyanis módjában van a saját útját járnia, mondjon akármit a tudomány. A jogalkotó e hatalmát kétségbe vonni értelmetlen, mert ez a természetéből következik. Nem árt viszont a *figyelmeztetés*, hogy a *törvényírásnak* a jogszabály tartalmától függetlenül be kell tartania a jogtudomány által szentesített saját szabályait. Nem árt, de nem is használ. A jogalkotó az efféle intelmet nem veszi komolyan.

A jogalkalmazóra ugyancsak vonatkoznak *kánonok*, amelyek jószerével félretehetetlenek. Egyebek között tudatában kell lennie, hogy az alkalmazandó rendelkezések mellett általában a jogtudomány, különösen pedig az érintett szakjogág tudományának általánosan elfogadott tanításait kell követnie. A pozitív kicsengésű „*alkotó*” jelzővel illetett jogalkalmazás nem mehet el addig, hogy e köztettségeket félretéve, szabadon szárnyaljon, s maga teremtsen meg az adott döntést irányító normákat és „tudományos” apparátust. Ha mégis így tesz, a döntése az első esetben bizonyosan, a másodikban pedig valószínűleg törvénysértő lesz.

Amikor a jogalkalmazó tevékenységét a jogorvoslati fórum még ellenőrizheti, az *alkotói* szabadság csábítása jóval kisebb, mint amikor a további kontroll kizárt. Nyilvánvaló, hogy a legmagasabb szintű, vagy az első és egyben végső fokon eljáró fórumok hallják a szírehangokat.¹¹ Őket ezért csak a jog és a jogtudomány ismerete, valamint az önmérséklet korlátozza.

Az alkotó jogalkalmazást *erénynek* tartom. Ez azonban nem mehet el új, az adott ügy ihlette elméleti, ha úgy tetszik, tudományos elgondolások kötelező határozatba foglalásáig. Ahogyan a tudomány nem veszi át a jogalkalmazó munkáját és működési területét (amire hatalma sincs), a jogalkalmazónak sem illő a tudományt kisajátítania (bár hatalmában áll). A jogalkalmazói munka folyamán kialakult elgondolásokat a tudomány területére tartozó művekben érdemes közzétenni, mert így helyességüket a tudományos viták tesztje igazolhatja vagy cáfolhatja. Ki vitázhat viszont sikeresen azokkal az elméletekkel vagy tudományos nézetekkel, amelyeket kétségbevonhatatlanná tesz a kifejtőjüknek adott hatalom?

¹⁰ A jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak sem a legerősebb oldala a tudományba vetett bizalom. Amikor azonban a tudományt ugyanaz a felfogás, például ideológia irányítja, mint az előbbi kettőt, kapóra jöhet, hogy lehet rá hivatkozni. A szocialista eljárásjog tudománya ekként lehetett szilárd alap az ugyancsak szocialista jogalkotás és jogalkalmazás számára. Ezek viszont – pozitív visszajelzésként – a tudomány helyességét igazolták.

¹¹ A jogalkalmazói gyakorlatról és az alkotmánybíróági tevékenységről korábban írtaknál fogva e megjegyzések a legfelsőbb Bíróságra és az Alkotmánybírószágra is vonatkoztathatók lennének. A legnyomatékosabban hangsúlyozom, a fejtegetéseimet nem e két testület kritikájának szántam. Ha a leírtak nekik szólnának, konkrétan fogalmaztam volna. Valójában csupán a jogalkalmazói és a tudományos alkotói szabadság viszonyát kívántam rögzíteni.